

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA AĞRI, KƏDƏR MÖVZUSU

1988-ci illərin əvvəllərindən respublikada milli azadlıq hərəkatı get-gedə genişləndi və qarşısıalınmaz güc mərkəzinə çevrildi. Sosialist sisteminin dayaqlarının laxlaması rejim rəhbərliyinin iç üzünü açaraq zorakılığa, qəddarlığa, silahlı təcavüzə rəvac verirdi. 1990-cı ilin yanvarında Bakıda törədilən qırğınlar, Qarabağ qətli-amları, ərəzilərin işğalı dövlət müstəqilliyinə qovuşmağı arzulayan Azərbaycan xalqına güc nümayiş etdirmək, “dərs vermək” planının tərkib hissələri idi.

Şimaldan əsən hərbi-siyasi ruzigar həssas olduğu qədər də cəsarətli və müdrik olan bədii ədəbiyyatımıza təsirsiz qala bilməzdi. “Təbii olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı məhz bu dövrdən etibarən öz tarixində yeni olan bir mərhələyə qədəm qoydu. Nəsrdə, publisistikada olduğu kimi, poeziyada da xalqımızın taleyi müasirlik və yeni təfəkkür işığında dəyərləndirilməyə başlandı. Başqa sözlə, respublikamızda kükrəyən, ziddiyyətlər burulğanından boy göstərən milli istiqlal yönümlü ictimai-siyasi proseslər və hadisələr poeziyamızı yeni axara, yeni məcraya istiqamətləndirdi”(1).

Tarixən bədii ədəbiyyatın şeir növü xalqımızın milli oyanışının, dirçəlişinin, özünüdərkinin və özünüdərsdinqinin əsas amili, ictimai şüurun təşəkkülündə mənəvi enerji mənbəyi olmuşdur. Şeir tarixin bütün dövrlərində milli şərəf və ləyaqətimizə, azadlıq və istiqlal ehtiraslarımıza tərcümanlıq etmişdir.

1988-1990-cı illər Azərbaycan poeziyasında milli vətənpərvərlik, Qarabağ müharibəsi, istiqlal mücadiləsi problemlərini araşdıran publisist Anar Vəziroğlu “Ayağa dur”, Azərbaycan kitabında yazırdı: “Dağlıq Qarabağ problemi daxil olmaqla Azərbaycanın müstəqilliyi xalq hərəkatının başlıca məqsəd və məramına çevrildi. Artıq bu zaman (1989-cu ilin əvvəllərində) Ermənistanda bir nəfər belə azərbaycanlı qalmamışdı; onlar öz dədə-baba torpaqlarından kütləvi şəkildə qovulmuşdular. ...İmperiya Azərbaycan xalqına, onun milli-azadlıq hərəkatına qarşı gizli planlar hazırlayırdı. Çox keçmədən, bu gizli planlar üzə çıxacaqdı; Azərbaycanda qara bayraqlar dalğalanacaqdı; xalq hərəkatı müəyyən parçalanmalara məruz qalacaqdı” (2).

1980-ci illərin sonunda Dağlıq Qarabağ problemi közərməyə, qanamağa başlayanda Azərbaycan poeziyası öz mövqeyini, istiqamətini müəyyənləşdirməkdə gecikmədi. Bədii ədəbiyyatımızın Qarabağ uğrunda çarpışmanı, müharibəni əks etdirməsi əslində xalqımızın milli azadlıq uğrunda mübarizəsi, milli dövlət quruculuğu prosesi ilə eyni vaxta düşsə də, poeziyamızda Vətən

harayı, torpaqlarımızın bütövlüyü, milli suverenlik ilə bağlı narahatçılıq, həyəcan öz ifadəsini tapmaqda idi. Məsələn, hələ 1987-ci ildə şair Hüseyn Arif "Göyçəlilər, dağılmayın Göyçədən" adlı şeir yazaraq bu problem ilə bağlı yalnız şair həyəcanını deyil, həm də uzaqgörənliklə müdrik düşüncələrini ifadə etmiş, bir yanlış addımın hansı fəlakətlərə yol açacağını, səbəb olacağını qələmə almışdı:

El çəkilər, yaxın köçər, yad itər,
Yurd dağılar, ocaq sönər, od itər,
Nəsil kəsər, tarix batar, ad itər
Göyçəlilər, dağılmayın Göyçədən (3).

Xatırlatmaq lazımdır ki, bu şeir yazılanda hələ Qarabağ hadisələri başlanmamışdır. Amma şair vətən övladlarını səfərbər olmağa, qədim yurd yerlərimizi tərk etməməyə, ocaqlarımızı söndürməməyə, vətənin qədrini-qiymətini bilməyə, dərk etməyə çağırırdı. Şeirdə ağrı və kədər hissi artıq duyulurdu və şair haray səsinə ucaldırdı.

Hüseyn Arif göyçəlilərə "dağılmayın Göyçədən" deməklə bir tərəfdən onları çox ciddi sınağın, təhlükənin gözlənilməsindən xəbərdar edir, digər tərəfdən isə Azərbaycan cəmiyyətinə açıq mesaj ünvanlayır, şair qəlbinə dammış Göyçə nigarançılığını ictimai auditoriyaya bəyan edirdi.

Belə ki, 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə poeziyada ağrı, kədər mövzusu son həddə çatdı. 20 yanvar faciəsi ədəbiyyatımızda ağrıya, nisgilə, kədərə büründü. Məmməd Aslan şəhidlərimizin qanına bələnən qərənfillərə üz tutub ağrı dolu baytısını, Qabil "Mərsiyə"sini, Bəxtiyar Vahabzadə "Şəhidlər" poemasını qələmə almaqla xalqın yaşantılarını dünyaya çatdırmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Məmməd Aslan ağrısı bir haraya çevrilib Müstəqillik dövrü poeziyasının ilk nümunələrinə çevrildi.

Qərənfil-şəhid qanı,
Ağla, qərənfil, ağla!
Ağla, inlət meydanı,
Ağla, qərənfil, ağla!
Cavanlara qıydılar,
Tanklar altda qoydular.
Qanın içib doydular,
Ağla, qərənfil, ağla! (4)

Əslində bu misralarda kədərlə bərabər bir xalqın yaşadığı faciə də vardı. Yaşanan hadisənin rəsmiyyəti çəkmişdi, Məmməd Aslan. 90-cı il üçün bu kimi şeirlərin yazılması çox vacib idi. Bu şeirlər günümüzün reallıqları idi. Qabil "Mərsiyə"sin şəhidlərin dəfnindən sonra yazmışdı. Bu bir tarix idi və bu şeirlər qanla yazılırdı. Qabilin şeiri isə içimizdə haraya çevrilən bir vulkan idi. Şair yaşadığımız faciəni Kərbəla müsibətinə bənzədirdi.

Öldü gənc, öldü uşaq, öldü gəlin-qızlarımız,
Ölmədi, şanlı şəhid oldu neçə yüzlərimiz,
Bu saat Kərbəla düzləridir, düzlərimiz,
Necə qan ağlamasın üzlərimiz-gözlərimiz? (5)

Hadisələr real olduğu qədər də təsirli və kədərli idi. Hadisələrin isti-isti misralara tökülməsi böyük cəsarət tələb edirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu şeirin ardını Qabil "Çadırlara alışamayın", "Şəhid anası", "Çalma, Qaboy", "Nisbi sakitlik nədi", "Oldu", "Xəcalət" və.s. şeirlərində çox cəsarətlə ifadə edə bilmişdir.

90-cı illər ədəbiyyatında xüsusi ilə Şəhidlik mövzusunda poeziya nümunələri daha da çoxaldı. Sonra kədər və ağrı mövzulu poeziya Qarabağ müharibəsi ədəbiyyatında qaçqınlıq, torpaq itkisi, qərib məzar mövzulu şeirlərə də hopdu.

Qarabağ mövzusu Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Nəriman Həsənzadə, Nəbi Xəzri, Fikrət Qoca, Famil Mehdi, Məmməd İsmayıl, Məmməd Aslan, Hüseyn Kürdoğlu, Cabir Novruz, Zəlimxan Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, İlyas Tapdıq, Ələmdar Quluzadə, Vaqif Aslan, Firuzə Məmmədli və digər sanballı qələm sahiblərimizin yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir. Şairlərdən Nəriman Həsənzadə "Bütün millətlərə" şeirlər kitabı vasitəsi ilə "Beynəlxalq məhkəmə"lərə üz tutdu, Ələmdar Quluzadə öz doğma Xocalısını və Xocalıda həlak olan atasını itirən-

dən sonra bu ağır dərdləri poetik ilhamının gücü ilə “Qadan mənə, Qarabağ” adlı kitaba çevirdi, Zəlimxan Yaqub “Şair harayı” qopardı, Məmməd İsmayıl bütün şairlərimizi tökülən günahsız qanların qisasını almaq uğrunda döyüşə səslədi:

...Hamıdan çıxarıb insanı hədə,
Boş qalan yurdlarda ulaşır itlər.
Şair Qarabağda, şair Göyçədə.
Canını el üçün verən şəhidlər, –
Mən şair deyiləm, atam-qardaşım” (6).

M.İsmayıl Qarabağ müharibəsi başlayan ilk günlərdən etibarən “Bu qan yerdə qalan deyil”, - deyərək tarixin haqsızlığına qarşı etiraz səsinə ucaldan öncül sənətkarlarımızdan biri oldu. XX əsrin 90-cı illərinin məğrur, əyilməz Nəsimini soraqladı. Qarabağı “Azərbaycanın yaralı köksündə qara bağ”a bənzətdi. Poetik ilhamının gücü ilə qəlbi ehtizaza gətirən, duyğuları köz-köz edən təşbehlər, bənzətmələr, təzadlar yaratdı:

Xalqımın köksünə güllə dəyibdi,
Qan axır şeirimizin misralarından,
- qan! qan! qan! (6).

Xüsusilə Qarabağ mövzusunda yazılan şeirlər poetik sferada yeni keyfiyyətlin meydana çıxdığından xəbər verirdi. 1980-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində poeziyamızda mövzu palitrası genişlənməkdə, sənətkarlıq xüsusiyyətləri çətin sınaq dövrünü yaşamaqda idi. Bu keyfiyyət öz növbəsində poeziyada bənzərsiz lirik obrazlara, bədii ifadə və təsvir vasitələrinə yol açır, zənginliyə səbəb olurdu.

Dövrün, zamanın poeziyasında əsas mövzu vətən həsrətindən, vətənə olan yüksək ülvi məhəbbətdən, şəhidlikdən, qaçqınlıqdan, didərginlikdən, düşmənin nifrət, vətənin müdafiəsinə çağırış hissindən yaranır və ən gözəl, incə, ali insani hiss və duyğuların bənzərsiz ifadəsinə çevrilirdi. Torpaq, vətən uğrunda mübarizə, şəhid oğul və qızlarımızın yaşatdığı ağır-acı, müsibət, kədər hissi və eyni zamanda haqqa, qələbəyə inam əhval-ruhiyyəsi poetik düşüncələrə yol açan, onu mənalandıran və qeyri-adi lirik lövhələrin yaranmasına səbəb olan problemlər sırasında idi. Bu mövzuda Bəxtiyar Vahabzadə, Cabir Novruz, Nəbi Xəzri, Qabil, Zəlimxan Yaqub, Nüsrət Kəsəmənli, Məmməd Aslan, Məmməd İsmayıl, Vaqif Aslan, Firuzə Məmmədli və başqalarının yazdıqları əsərlər dövrün, mühitin barıt qoxulu ovqatını canında-qanında yaşadan dəyərli bədii nümunələrdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kədər və ağrı motivi ən çox şəhidlik mövzusunda əksin tapırdı.

Azərbaycanın bütövlüyü, müstəqilliyi, suverenliyi, uğrunda şəhid olan oğullarımız poeziyada gur məşələ, ocağa, yenilməyən bayrağa bənzədilir, bəzən də məhz bu obrazlar vasitəsilə onların igidliyi, qəhrəmanlığı, şücaəti, cəsarəti simvollaşdırılırdı. Belə şeirlərdə adətən ağrı və ümid, üsyan və fəryad səsləri bir-birini əvəzləyir, haqqın, ədalətin qalib gələcəyinə inam aşılanırdı. Minor motivlər nə qədər güclü olsa da, xalqın igidliyinə, cəsurluğuna güvənc hissi, bir gün intiqam alınacağına inam duyğusu da poeziyada aparıcı xətt kimi diqqəti çəkir.

Laçın qayaların sinəsinə sığınan doğma kəndini və qartal qüdrətli el oğullarını şəhid verən şair Hüseyn Kürdoğlu fəryadı, ağrı andıran misraları ilə həm də onların atdıqları addımları yüksək dəyərləndirmişdir:

Yatın bu dağ sinəsində şəhidlər,
Sinəmizdə çarpaz dağa döndünüz.
Qış gecəsi zülmət ilə döyüşdə
Gur məşələ, şam-çırağa döndünüz (7).

Kədər, ağrı mövzusu xüsusilə Famil Mehdi poeziyasında özünəməxsus boyalarla əks olunmuşdur. Müəllifin “Körpə qaçqın” (1995), “Qaçqınlar, ölməyin aman günüdür” (1995), “Mənim qaçqın anam Bakıda öldü” (1994) kimi şeirlərində qaçqınlıq həyatı və onun iztirabları ön plana çəkilmişdir.

“Körpə qaçqın” şeiri “Mənim qaçqın anam Bakıda öldü” əsəri ilə daha çox səsləşir. Müəllif şeirdə valideynlərini itirmiş qaçqın uşağının obrazını sözün sərt çalarları, fikrin, düşüncənin kontrastlı məqamları ilə canlandırmışdı. O, böyük məharətlə körpənin daxili dünyasına baş vuraraq,

onun yaşantılarını, əzab və iztirablarını poetik dillə oxucusuna çatdırmağı bacarmışdı. Şairə görə yetim əslində yurd-yuvasından didərgin düşənlərdi. F.Mehdi uşağın taleyinə acıyır və özünü onunla müqayisə edir:

Sən anasız, mən anasız – mənim anamı,
Dərd öldürdü, səninkini düşmən gülləsi (7).

Burada müqayisə olunan iki obraz, iki poetik qəhrəmanın qarşı-qarşıya qoyulması şeirin təsir gücünü artırır, poetik ovqatını daha inandırıcı, daha təsirli edir. Uşaq şairdən fərqlidir, çünki bu uşaq hələ yuxulara inanır, şairin isə yuxulara inamı, gümanı qalmayıb. Şairin anası daha böyük əzabdan ölüb, vətən, yurd itkisi əzabından. Kədər, ağrı mövzulu poeziya Xocalı faciəsində son həddə çatdı.

Xəlil Rza Ulutürkün, Zəlimxan Yaqubun, Nüsrət Kəsəmənlinin, Ələmdar Quluzadənin, Nurəngiz Günün, Ələkbər Salahzadənin, Əlirza Xələflinin və onlarca şairlərimizin poeziyasında Kədərin və ağrının ədəbiyyata sığmayan portreti yarandı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. M. Nəcəfova, “Müasir Azərbaycan poeziyasında Qarabağ”, Bakı, “Ekoprint”, 2019
2. A. Vəziroğlu, “Ayağa dur, Azərbaycan!”, Bakı, “Ulu”, 2002.
3. H. Arif, “Seçilmiş əsərləri”, “Xalqbank”, Bakı, 2011
4. A. Məmməd, “Ağla, qərənfil, ağla!”, “Səhər” qəzeti, Bakı, 1990, 16 fevral.
5. Qabil, “Seçilmiş əsərləri”, Bakı, “Şərq-qərb”, 2004
6. M. İsmayıl, “Seçilmiş əsərləri”, Bakı, “Azərnəşr”, 1992
7. H. Kürdoğlu, “Yurduma qurbandır sözüm”, Bakı, “Sabah”, 2005.
8. F. Mehdi, “Dilən, Professor, utanma, dilən”, Bakı, “Azərnəşr”, 2002.

XÜLASƏ

1988-ci illərin əvvəllərindən respublikada milli azadlıq hərəkatı genişləndi. Bədii ədəbiyyatın şeir növü xalqın milli oyanışını, dirçəlişini əks etdirdi. 1988-1990-cı illər Azərbaycan poeziyasında Qarabağ müharibəsi öz əksini tapmışdı. 1990-cı il 20 Yanvar faciəsindən sonra çoxlu əsərlər yarandı. Bəxtiyar Vahabzadə “Şəhidlər” poemasını ilk olaraq qələmə aldı. 90-cı illər ədəbiyyatında şəhidlik mövzusunda poeziya nümunələri çoxaldı. Nəriman Həsənzadə “Bütün millətlərə” şeir kitabı vasitəsi ilə dünyaya müraciət etdi. Zəlimxan Yaqub “Şair harayı” qopardı. Poeziyada əsas mövzu vətən həsrəti idi. Şair Fəmil Mehdi “Körpə qaçqın” şeirini yaratdı.

Açar sözlər: Müstəqillik, faciə, müharibə, Vətən